

## **Ўплыў сацыяльных умоў на пазнавальнае развіццё навучэнцаў з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю**

Л.В. Таболіна, БДПУ ім. М. Танка

*Ключавыя словы:* навучэнцы з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю, сацыялізацыя, сацыяльныя ўмовы, сацыяльнае ўзаемадзеянне.

*Артыкул прысвечаны праблеме сацыялізацыі і сацыяльнай адаптацыі асоб з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю. Прыводзіцца аналіз даследаванняў у галіне спецыяльнай педагогікі, псіхалогіі, якія сведчаць аб значнасці сацыяльных умоў для пазнавальнага развіцця дзіцяці.*

Праблема сацыялізацыі і сацыяльнай адаптацыі дзіцяці з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю актуальная ў даследаваннях айчынай і замежнай карэкцыйнай педагогікі, псіхалогіі, медыцыны. Сістэма ўяўленняў аб парушэннях інтэлектуальнага развіцця, галоўным чынам, як аб клінічных феноменах, у аснове якіх ляжаць механізмы арганічнага дызантагенеза, адводзіць другарадную ролю фактарам сацыяльнага шэрагу. [1, 2]. Гэтыя ўяўленні спрашчаюць разуменне механізмаў узаемадзеяння біялагічных і сацыяльных фактараў у фарміраванні асобы. У практычным плане ўзнікаюць цяжкасці дыферэнцыяльнай дыягностыкі і сацыяльнага прагнозу, якія перашкаджаюць стварэнню эфектыўных формаў прафілактычнай, псіхакарэкцыйнай і рэабілітацыйнай дапамогі дзецям з лёгкімі парушэннямі псіхічнага развіцця. Пераадоленне гэтых цяжкасцяў магчыма толькі на аснове рэалізацыі індывідуальна-асобаснага падыходу як у разуменні, так і ў вывучэнні феномену псіхічнага недаразвіцця, што прадугледжвае зрушэнне акцэнтаў даследаванняў з патабіялагічных яго дэтэрмінант на сацыяльна-псіхалагічныя. Найважнейшым тэарэтычным становішчам, якое вызначае ролю сацыяльных умоў у псіхічным развіцці дзіцяці, выступае становішча аб спецыфічным шляху развіцця дзіцяці як асаблівым працэсе прысваення сацыяльна-культурнага вопыту ва ўзаемадзеянні са светам дарослых [3].

Сацыяльнае асяроддзе выступае не проста як вонкавая ўмова, а як крыніца развіцця дзіцяці. У працэсе ўзаемадзеяння дзіцяці з дарослымі (бацькамі, асобамі, якія іх замяшчаюць) узнікаюць, развіваюцца і інтэрыярызуюцца розныя формы псіхічнай дзейнасці, узнікаюць і фарміруюцца асабістыя якасці [4, 5].

Актуальная практыка выдзялення адносна нязменных прыкмет інтэлектуальнай недастатковасці перашкаджае звярнуць увагу на інтэракцыянальныя, дынамічныя фактары развіцця. Найбольш прыдатнай тэарэтычнай асновай для інтэрпрэтацыі падыходу, які ўключае ўсе складнікі чалавечага развіцця, з'яўляецца прапанаваная Ж.Піяжэ структурная тэорыя развіцця. Яна разглядае развіццё як пастаяннае ўзаемадзеянне паміж арганізмам і навакольным светам. Утвараючы праз дзейнасць і вопыт новыя структуры рэчаіснасці, «распрацоўка знешняга свету» ідзе паралельна з развіццём суб'ектыўнасці, суб'ектыўнага полюса гэтага аднаразовага працэсу, гэта значыць на развіццё індывіда ўплываюць як індывідуальныя псіхалагічныя асаблівасці, так і ўмовы знешняга свету.

У нейрапсіхалагічных даследаваннях [6, 7] на аснове патагенетычнага прынцыпу выдзелена памежная форма інтэлектуальнай недастатковасці, звязаная з дэфіцытам інфармацыі з ранняга дзяцінства. Тым самым мы знаходзім пацверджанне аб наяўнасці формаў інтэлектуальнай недастатковасці, якая з'яўляецца следствам неспрыяльных сацыяльных фактараў. Усё часцей у айчыннай псіхалага-педагагічнай літаратуры вылучаюцца формы інтэлектуальнай недастатковасці, пры якіх не выяўляецца арганічнае пашкоджанне цэнтральнай нервовай сістэмы. Прычынай такой інтэлектуальнай недастатковасці можа быць уплыў неспрыяльных фактараў, працяглая сацыяльная дэпрывацыя [5, 8]. Лічым неабходным прывесці некаторыя дадзеныя, якія пацвярджаюць нашы здагадкі. Так у працах В.Г.Пятровай і І. У. Беляковай адзначаецца, што не ва ўсіх выпадках разумовай адсталасці можна выявіць пашкоджанне кары галаўнога мозгу дзіцяці» [9, с.46]. Вылучаецца група дзяцей з

інтэлектуальнай недастатковасцю неўдакладненага генезу, пры якой адсутнічае арганічнае пашкоджанне цэнтральнай нервовай сістэмы. Разам з тым, вызначаюцца спецыфічныя асаблівасці пазнавальнай дзейнасці дадзенай катэгорыі дзяцей, якія даюць падставы для канстатацыі лёгкіх, пагранічных формаў інтэлектуальнай недастатковасці.

Даследаванні І.А. Карабейнікава сведчаць аб тым, што «пацяжэнне» ступені інтэлектуальнага недаразвіцця ажыццяўлялася, галоўным чынам, за кошт наяўнасці паводніцкіх расстройтваў, г. зн., як правіла, мела месца так званая ускладненая інтэлектуальная недастатковасць, пры якой назіраліся самыя высокія паказчыкі інтэлекту ў дадзенай назалагічных групе. Вучоны даказвае, што неспрыяльны ўплыў навакольных фактараў на развіццё дзіцяці з самага ранняга ўзросту ўзмацняе інтэлектуальнае недаразвіццё і цягне за сабой сацыяльную дэадаптацыю. У той жа час на дзяцей з больш глыбокімі парушэннямі інтэлектуальнага развіцця ў меншай меры аказваюць уплыў неспрыяльныя фактары сацыяльнага асяроддзя [10].

В.М. Сінеў сваіх даследаваннях таксама адзначае, што «некаторыя ўстойлівыя адхіленні развіцця і паводзін могуць быць абумоўлены і сацыяльнымі прычынамі...». Па-за ўвагай аказваюцца тыя людзі, у якіх не выяўляюцца арганічных паражэнняў, але якія ўсё ж такі маюць інтэлектуальную недастатковасць. Гэты феномен называюць па-рознаму: адсталасцю з прычыны сацыяльных фактараў, сямейнай адсталасцю, неарганічнай адсталасцю, культурна-сямейнай адсталасцю. Гэтая група можа дасягаць 70-75% усёй папуляцыі людзей з разумовай адсталасцю". Дадзеныя абставіны ўзмацняюць значнасць сацыялізацыі навучэнцаў. У структуры карэкцыйнай работы з такімі дзецьмі прадугледжваецца ўздзеянне не толькі на дзіця, але і на прычыну ўзнікнення парушэння, г.зн. на змяненне сацыяльнага асяроддзя, папярэджанне або паслабленне тых знешніх уздзеянняў, якія непасрэдна з'яўляюцца прычынай парушэння інтэлектуальнага развіцця. Карэкцыя сацыяльнага развіцця становіцца асноўнай задачай працы з такімі дзецьмі.

"Асабісты вопыт, асяроддзе і асабліва асяроддзе аказваюць сур'ёзны ўплыў на развіццё інтэлекту і асобы дзіцяці. Умовы, у якіх дзіця выходзіць у раннім узросце, шмат у чым вызначаюць яго далейшае жыццё. Для аптымальнага псіхамоторнага развіцця фарміраванне навыкаў павінна адбывацца ў адчувальныя (крытычныя) перыяды жыцця. У той жа час, занадта ранняе фарсіраванае навучанне навыкамі чытання і рахункі да таго моманту, калі дзіця здольны іх ўспрыняць і атрымаць задавальненне ад сваіх дасягненняў, у далейшым можа прывесці да парушэння здольнасці навучацца ці нават абмежавання інтэлектуальных магчымасцяў. Такім чынам, перашкодамі для развіцця дзіцяці могуць стаць умовы дэпрывацыі, у якіх ён не зможа набыць сацыяльны вопыт або гэты вопыт апынецца недастатковым. Гэта негатыўна адбіваецца на вырашэнні жыццёвых задач дзіцем і пагаршае навучальнасць. Асабліва вялікае значэнне мае правільнае, спецыяльна арганізаванае навучанне і выхаванне, якое ўлічвае своеасаблівасць дзіцяці, адэкватнае яго магчымасцям, якое абапіраецца на зону яго бліжэйшага развіцця. Менавіта яно ў найбольшай меры стымулюе дзіця ў агульным развіцці.

Авалоданне сацыяльнымі сувязямі і адносінамі дазваляе чалавеку функцыянаваць у якасці паўнапраўнага члена грамадства. У працэсе сацыялізацыі чалавек набывае перакананні, асвойвае нормы паводзін, уключаючы нормы сумеснага пражывання і працы, неабходныя яму для паўнаважнага жыцця ў грамадстве, а таксама вучыцца эфектыўна ўзаемадзейнічаць з іншымі людзьмі. Ўключэнне ў дзейнасць, як сутнасць сацыялізацыі, азначае сацыяльную інтэграцыю. Інтэграцыя дзіцяці з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю ў грамадстве-гэта агульнасацыяльны працэс, гэта такі стан і становішча асобы, калі прынцыпова недапушчальныя негатыўныя сацыяльныя наступствы, калі аднаўляюцца перапыненыя сувязі і ўтвараюцца новыя. Сацыяльная інтэграцыя прадугледжвае стварэнне ўмоў для праявы дзецьмі сваіх здольнасцяў і талентаў, пашырэнне грамадскіх функцый і сувязяў, то ёсць умоў, пры якіх чалавек актыўна ўспрымае

навакольны свет і прымае ўдзел у жыцці грамадства. Гэта вельмі важна, паколькі зносіны з навакольнымі людзьмі з'яўляецца адным са складнікаў сацыяльнай інтэграцыі дзяцей з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю і, як следства гэтага, іх сацыялізацыі.

Дзіця з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю знаходзіцца ў спецыфічнай залежнасці ад камунікатыўнай дапамогі і падтрымкі. Ён адчувае цяжкасці ў разуменні таго, што яго акружае, і часта людзі не разумеюць яго. Паколькі ён больш слабы партнёр па камунікацыі, небяспека заключаецца ў тым, што ён альбо аддаляецца ад любога кантакту, ўпадае ў экстрэмальнае адзінота, альбо з-за сваіх праблем з паводзінамі скоўваецца страхам, турботай, агрэсіяй (Д.М. Ісаев, [5].)

Актуальным з'яўляецца вывучэнне сацыяльнага развіцця, сацыяльнага паводзінаў і звязаных з гэтым спецыфічных праблем дзяцей з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю. Непасрэдна педагогічны цікавасць уяўляюць даследаванні характару і ўмоў міжасобасных (двухбаковых) адносін. Для развіцця дзяцей, якія маюць лёгкую інтэлектуальную недастатковасць, якасць міжасобасных адносін набывае асноватворнае значэнне. Для такога дзіцяці неаб'якава, размаўляюць з ім ці не; што пра яго кажуць; звяртаюцца ці да яго; імкнуцца ці яго зразумець; мяркуюць ці, што з ім трэба абыходзіцца выключна як з непадуладным і няздольным да навучання аб'ектам ці ж, нягледзячы на ўсе ўспрымаюць сур'ёзна і паважаюць як партнёра па камунікацыі. На развіццё ўплывае, у якім эмацыйным клімаце адбываецца гэта ўзаемнае збліжэнне, ці мае месца давернае зносіны і ўзаемная ацэнка ці ж навучанне носіць дырэктыўны характар.

Для карэкцыйнай педагогікі цэнтральным аб'ектам абмеркавання і даследаванняў становяцца праблемы сацыяльнага ўзаемадзеяння, развіцця дзяцей у аспекце «сацыяльнага навучання». У нявырашаным стане гэтыя пытанні прыводзяць да страты ўзаемадзеяння і зносін і, тым самым, да сацыяльнай ізаляцыі. Верагоднасць такой ізаляцыі доўгі час толькі

ўзмацнялася. Прымаючы пад увагу гэты фатальны гістарычны вопыт, у якасці пастулату варта прызнаць, што ні адзін чалавек не мае патрэбы толькі ў доглядзе. Кожны свядома ці не " таемна і нясмела шукае адабрэння яго быцця, якое можа быць выказана толькі тварам да твару» [8].

Першы і элементарны інтэрактыўны вопыт дзіця набывае ў зносінах з маці і бацькам як найбольш блізкімі людзьмі. Іх дзеянні і абыходжанне з дзіцем драматычным чынам абумоўлены пачуццямі і ўстаноўкамі, якія ў іх узнікаюць пры выяўленні ў дзіцяці інтэлектуальнай недастатковасці. Далейшыя камунікатыўныя праблемы ўзнікаюць з-за таго, што дзіця не рэагуе з чаканай жвавасцю, якая звычайна ўзмацняе ўвагу да яго маці. І, у сваю чаргу, з-за меншай увагі ў дзіцяці не ўзнікае дастатковая матывацыя да зносін, такім чынам, абцяжарваецца авалоданне прамовай. Адсутнасць чаканай дзіцячай актыўнасці, адставанне ў развіцці, магчымая агульная слабасць дзіцяці могуць таксама прывесці да таго, што пра яго пачнуць праяўляць празмерную клопат, замінаючы яго самастойнага станаўлення. У любым выпадку дзіця з парушэннем інтэлекту мае патрэбу, як мінімум, у такой жа меры сацыяльнай увагі, цеплыні і стымуляцыі да навучання, як і звычайнае дзіця, каб змаглі развівацца яго заблакаваныя камунікатыўныя здольнасці.

Важнае сацыяльнае значэнне мае ўваходжанне ў групу аднагодкаў: невялікую гульнявую групу, садкоўскую групу, школьны клас. Пры гэтым гаворка ідзе не толькі аб пашырэнні радыусу сацыяльнай актыўнасці і вобласці арыентацыі, але таксама аб магчымасці ў зносінах з іншымі і праз іх рэакцыю пазнаваць самога сябе і тым самым фармаваць уласную асобу. Дзіця з праблемамі ў інтэлектуальным развіцці, якому пагражае небяспека непрыняцця, востра мае патрэбу ў абароне групы, дзе яго сацыяльныя патрэбы не напыхваюцца штодзённа на неразуменне і непрыязнасць, а сустрануць падтрымку. Індывідуальныя спецыфічныя цяжкасці камунікатыўнага разумення робяць для яго неабходнай сацыяльную і выхаваўчую дапамогу.

Па выніках даследавання навукоўцаў ўстаноўлена, што сацыяльны каэфіцыент у дзяцей з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю некалькі вышэй, чым каэфіцыент інтэлекту. Гэтыя вынікі, у прыватнасці, сведчаць аб тым, што авалоданне сацыяльнымі навыкамі ў значнай меры залежыць ад навакольнага свету, адрозненні ў авалоданні якімі вызначаюцца ад поўнай бездапаможнасці да далёка ідучай незалежнасці і свабоды ў зносінах, ад агрэсіі да праявы любові і даверу. О. Шпек паказвае, што некаторыя дзеці дадзенай катэгорыі карыстаюцца асаблівай любоўю, іншых дзяцей наогул адпрэчваюць з-за іх малой таварыскасці. Здольнасць да кантактаў моцна залежыць ад фізічнага стану. Спробы дзіцяці ўсталяваць кантакт могуць успрымацца як вельмі дакучлівыя і надакучлівыя-дзецям не хапае ўмення паставіць сябе на месцы іншага і зразумець яго рэакцыю; магчымая зацяжная ўзаемная непрыязнасць і агрэсіўнасць, якія вельмі цяжка пераадолець. Нясмелыя і няўпэўненыя дзеці імкнуцца да больш цеснага кантакту з педагогам. З узростам сацыяльныя адносіны ў групе стабілізуюцца і ў падлеткаў ужо адрозніваюцца значным сталасцю. Сімпатыі і непрыязнасць, у сутнасці, вызначаюцца эмацыйна-асобаснымі матывамі і ў значна меншай ступені узроўнем здольнасцяў дзіцяці. Такім чынам, узаемадзеянне з навакольным светам не з'яўляецца працэсам, эфект якога наканаваны загадзя, і індывідуальная рэакцыя не заўсёды становіцца прамым вынікам сацыяльных уздзеянняў.

У генезісе цяжкасцяў паводзін падлеткаў з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю немалаважнае значэнне мае іх неспрыяльнае становішча ў калектыве аднагодкаў. Адсюль у такіх вучняў узнікае непаважлівае стаўленне да калектыву класа, імкненне пазбегнуць зносін з аднакласнікамі, канфліктныя адносіны з класным кіраўніком і г.д. Негатыўнымі фактарамі, якія ўплываюць на паводзіны школьнікаў з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю, з'яўляецца сямейна-бытавое няшчасце, негатыўнае навакольнае ўздзеянне па-за сям'ёй і парушэнне арганізацыйна-нарматыўных і педагогічных патрабаванняў да ўмоў іх навучання і выхавання. Крытэрыямі

выбару спецыяльных сродкаў і метадаў навучання з'яўляецца магчымасць з іх дапамогай эфектыўна арганізаваць вучэбна-пазнавальную дзейнасць навучэнцаў. Якасць вучэбнай дзейнасці, камфортнасць знаходжання вучняў у калектыве аднагодкаў залежаць ад міжасобасных адносін, якія складваюцца дзякуючы міжасобасным узаемадзеянню (інтэракцыі). Адзінства інтарэсаў, сумесны пошук рашэнняў розных праблем спрыяюць усталяванню цесных кантактаў, што робіць гэтыя адносіны больш мэтанакіраванымі і прадуктыўнымі. Для станаўлення і сацыялізацыі асобы навучэнцаў важна арганізаваць іх сапраўднае ўзаемадзеянне і ўзаемадапамогу ў працэсе вучэбнай дзейнасці, чаму спрыяюць зносіны, уменне «бачыць» і «чуць» іншага чалавека, супрацоўнічаць з ім. Пазітыўныя адносіны з аднагодкамі прывядуць да нармалізацыі самаацэнкі і эмацыйнага стану, што забяспечвае паспяховае навучанне і гарманічнае развіццё дзіцяці.

Аналіз наяўнага вопыту паказаў, што ў працэсе навучання дзяцей з лёгкай інтэлектуальнай недастатковасцю ўзнікаюць наступныя цяжкасці. Педагогі дзейнічаюць у рамках зместу праграм. Ім не заўсёды ўдаецца надаваць належную ўвагу ўсталяванню добразычлівых узаемаадносін у класе, сапраўднаму ўзаемадзеянню дзяцей. У дадзеным кантэксце можна сцвярджаць, што інтэрактыўнае навучанне, накіраванае на перадачу сацыяльнага вопыту ў працэсе ўзаемадзеяння, фарміраванне навыкаў самастойнасці, дзейнаснай кампетэнцыі (уменні планаваць, ажыццяўляць, рэгуляваць, кантраляваць сваю дзейнасць), камунікацыі, паляпшае якасць навучання навучэнцаў, дазваляе арганізаваць раўнапраўны ўдзел у навучальным працэсе вучня і настаўніка.

1. Астапов, В. М. Введение в дефектологию с основами нейро- и патопсихологии / В. М. Астапов. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 216 с.



2. Блейхер, В. М. Толковый словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук; под ред. канд. мед. наук С. М. Бокова – Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 640 с.
3. Лебединский, В. В. Нарушения психического развития у детей / В. В. Лебединский. – М.: Издательство Московского университета, 1985. – 146 с.
4. Выготский, Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Основы дефектологии / Л. С. Выготский; под ред. Т. А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983.– Т. 5. – 368 с.
5. Исаев, Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков / Д. Н. Исаев. – СПб: Речь, 2003. – 391 с.
6. Лебединский, В. В. Нарушения психического развития у детей / В. В. Лебединский. – М.: Издательство Московского университета, 1985. – 146 с.
7. Ковалев, В.В. Психиатрия детского возраста / В. В. Ковалев. – М.: Медицина, 1979. – 608 с.
8. Шпек, О. Люди с умственной отсталостью: Обучение и воспитание / О. Шпек; науч. ред. рус. текста Н. М. Назарова. – М.: «Академия», 2003. – 432 с.
9. Петрова, В. Г. Кто они, дети с отклонениями в развитии? / В. Г. Петрова, И. В. Белякова. – М.: Флинта, 2000. – 104 с.
10. Коробейников, И. А. Нарушения развития и социальная адаптация / И. А. Коробейников. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 192 с.